

Art can have a similar effect on health as quitting smoking

Interview of Michaela Kučová with neuroscientist Pier Luigi Sacco

Annotation

In recent years, research into the impact of art on human health has become increasingly popular among scientists. There is increasing evidence of the positive effect of art on the human psyche and body. In an interview with Michaela Kučová, neuroscientist Pier Luigi Sacco explains how art and culture can have a positive effect on health, how can this potential be exploited, and how research in this area is currently developing.

Pier Luigi Sacco is senior advisor to the OECD, professor at the University of Chieti-Pescara and associate researcher at the metaLAB (at) Harvard and at Italy's National Research Council. He has been the special advisor to the EU Commissioner for Education, Culture, Sports and Youth, visiting professor at Harvard University and faculty associate at Harvard's Berkman-Klein Center for Internet & Society. He is the founding co-director of the BACH Center that specializes in research on the bio-behavioral impacts of arts and culture experiences from the molecular biology, neuroscience, neurophysiology, behavioral sciences, and psychological viewpoints. He gives lectures and consults internationally and has published more than 200 papers on international peer-reviewed journals.

Michaela Kučová (*1988) is a graduate of art studies at Masaryk University in Brno. She works as a cultural manager and publicist. In the long term, she is interested in gender equality and cultural law. mi.kucova@gmail.com

Umenie môže mať porovnateľný dopad na zdravie, ako keď prestaneme fajčiť

Rozhovor Michaely Kučovej s neurovedcom Pierom Luigim Saccom

Anotácia

Účinok umenia na ľudské zdravie sa v posledných rokoch teší záujmu vedeckej obce a pribúdajú dôkazy o jeho pozitívnom dopade na našu psychiku aj telo. Prečo je vlastne umenie prospešné pre naše zdravie, ako s týmto potenciálom umenia a kultúry pracovať a ako sa vyvíja výskum v tejto oblasti, približuje v rozhovore s Michaelou Kučovou neurovedec Pier Luigi Sacco.

Pier Luigi Sacco je senior poradca pre kultúrny a miestny rozvoj OECD, profesor na Univerzite Chieti-Pescara a pridružený výskumník metaLAB (at) Harvard a talianskej národnej výskumnej rady CNR. Bol špeciálnym poradcom komisára Európskej únie pre vzdelanie, kultúru, šport a mládež, hosťujúcim profesorom na Harvardskej univerzite a fakultným spolupracovníkom harvardského centra Berkman-Klein Center for Internet & Society. Je zakladajúcim spolu-riaditeľom BACH Center zameraného na výskum bio-behaviorálnych dopadov umenia a kultúry z pohľadu molekulárnej biológie, neurovedy, neurofyziológie, behaviorálnych vied a psychológie. Pravidelne prednáša a konzultuje po celom svete, publikoval viac ako 200 štúdií v medzinárodných časopisoch.

Michaela Kučová: Čo sú najvýznamnejšie dopady kultúry a umenia na ľudské zdravie?

Pier Luigi Sacco: Príbeh vzťahu medzi umením a duševným zdravím je v skutočnosti veľmi dlhý. Od úsvitu európskej kultúry je prítomné spojenie medzi umením a medicínskou vedou, napríklad už staroveké divadlo Epidaurus sa nachádza v chráme gréckeho boha lekárstva Asklépia. Dnes vďaka poznatkom, predovšetkým z neurovedy, vieme povedať, že mnohé z najvýznamnejších sietí, ktoré ovplyvňujú naše zdravie nielen na mentálnej, ale aj fyzickej úrovni, majú veľmi silnú reguláciu psychikou. Kľúčové obvody, ako napríklad stresová reakcia, sú regulované naším duševným stavom. Pocit stresu môže mať ničivé dôsledky na množstvo oblastí ako kardiovaskulárne zdravie, zdravie obličiek či telesný tuk. A čokoľvek, čo má schopnosť významne ovplyvniť stres, môže mať obrovské dopady na naše zdravie. Jednou z takýchto aktivít je kultúra a umenie. Vieme napríklad, že pri ľuďoch počúvajúcich istý typ hudby v istom prostredí sa stresová reakcia zásadne mení a významne klesá ich kortizol, ktorý je jedným z najvýznamnejších hormonálnych prejavov stresu. To znamená, že nielen, že sa cítime lepšie z psychologického

hľadiska, ale špeciálne pri pravidelnom prístupe k týmto zdrojom, môžeme získať zdravotné benefity, ktoré sú veľmi jasné a hmatateľné.

Ďalšia vec, ktorá významne závisí od nášho mentálneho stavu, je naša imunitná reakcia. Naša schopnosť uzdraviť sa zo zranení či reagovať na infekciu je hlboko spojená s naším psychickým stavom. Dnes, žiaľ, máme istotu, že napríklad depresívny stav je významným imunosupresorom, čo znamená, že imunitná reakcia depresívnych ľudí je omnoho horšia než u psychicky zdravých ľudí. Takže opäť – z pohľadu imunity má kultúra veľmi silný význam pre náš psychický stav.

Kultúra, samozrejme, nie je jediný spôsob, ako dosiahnuť tieto výsledky – tai-či, mindfulness, pobyt v prírode a podobné aktivity môžu mať tiež pozitívne účinky. Čo však je zaujímavé na kultúre, je skutočnosť, že jej účinok spája viacero vecí. Prostredníctvom kultúry môžeme mať príjemný zážitok a vieme napríklad aj zvrátiť svoju depresívnu náladu. Taktiež má efekt na motiváciu a schopnosť nájsť zmysel života, čo je veľmi dôležité, nakoľko problémom nie je len zvládnutie momentálnych psychických stavov, ale aj naša schopnosť vyrovnávať sa so životnými výzvami.

Všetky tieto veci spoločne vytvárajú pôsobivý obraz, v ktorom môžeme vidieť, že je potrebné z tohto hľadiska brať kultúru vážne. Naše zdravie je silno ovplyvnené takýmito voľbami a máme dáta, ktoré to významne potvrdzujú. Z takzvaných longitudinálnych analýz, pri ktorých sledujeme ľudí počas desiatich až pätnástich rokov, máme veľmi konzistentné výsledky ukazujúce, že ľudia, ktorí sa pravidelne zapájajú do kultúry a z nej plynúcich zážitkov, žijú dlhšie približne o dva a pol roka. To je úžasné, lebo podobné výsledky pozorujeme pri iných, jednoznačne uznávaných, návykoch pre zlepšenie zdravia, ako sú napríklad skoncovanie s fajčením či pitím alkoholu a pravidelný pohyb. Skutočnosť, že prístup ku kultúre dokáže zabezpečiť porovnateľné výsledky v dĺžke života je veľká vec. Vieme pomerne presne, prečo nás robí zdravšími, keď prestaneme fajčiť, ale čo chodenie do divadla? To je z pohľadu vedy omnoho nejasnejšie, ale teraz na to začíname prichádzať. Je to spojené s naším fungovaním ako komplexných biologických systémov. Kultúra je s tým spätá a je to pravdepodobne aj jeden z dôvodov, prečo sme vôbec umenie vymysleli. Ak sa pozrieme napríklad na tradičnú starovekú medicínu rôznych kultúr, toto spojenie je veľmi zreteľné. V istom zmysle tak znovuobjavujeme „koleso“, ale zároveň teraz po prvýkrát získavame reálne vedomosti o tom, že umenie má omnoho významnejšiu spoločenskú rolu, než sme až donedávna predpokladali.

Michaela Kučová: *Popísali ste dopad umenia na dĺžku života, aký efekt má kultúrna participácia na jeho kvalitu?*

Pier Luigi Sacco: Žiť dlhý život samo o sebe nie je nevyhnutne pridaná hodnota, ale máme konzistentné výsledky aj z pohľadu kvality života. Tento typ výskumu jasne ukazuje niekoľko vecí: Predovšetkým významné dopady na reguláciu nálady – napríklad pri tragickom „experimente“ počas pandémie sa jasne ukázalo, že ľudia, ktorí mali pravidelný prístup napríklad k počúvaniu hudby, mali omnoho lepšiu reguláciu nálady. Ak počúvate hudbu, ktorá je vám príjemná, má to významný dopad na uvoľnenie stresu aj vylučovanie endorfínu. Záleží, samozrejme, aj na podmienkach, v akých hudbu počúvate, napríklad klasická hudba má významné zdravotné benefity, keďže ju počúvame v podmienkach, ktoré nie sú stresujúce. Som fanúšikom elektronickej hudby, ale ak počúvate hudbu v kluboch a pijete pri tom alkohol alebo užívate drogy, pri takomto dlhodobom správaní ste vystavení vyššiemu množstvu drog alebo alkoholu, čo, samozrejme, nie je zdraviu prospešné.

Vizuálne umenie v tomto ohľade patrí k najzaujímavejším oblastiam. Pred niekoľkými rokmi naša výskumná skupina robila štúdiu, ktorá sa zaoberala tým, ako sa stresová reakcia menila, keď

Ľudia sledovali maľby v jednom z talianskych historických kostolov. Jasne sa ukázalo, že stresová reakcia bola úžasná, ľudia len pozeraním sa na maľbu a prostredníctvom hodinovej komentovanej prechádzky dramaticky znížili svoje hladiny kortizolu. To znamená, že vizuálne stimuly sú v tomto ohľade veľmi efektívne.

Považujem však za dôležité povedať, že keď hovoríme o dopadoch umenia na zdravie, nemali by sme spadnúť do pasce ich prirovnávania k užívaniu tabletky. Týka sa to aj predpisovania umenia. Nemôžete ľuďom len povedať, nech idú na dve hodiny do múzea a bude to rovnaké, ako keď si vezmú liek na úpravu svojej nálady. Takýto prístup je hlúpy, lebo ak celkom zinštrumentalizujeme význam umeleckého zážitku, práve ten dôvod, prečo je efektívny, prečo nás emočne a kognitívne hlboko zasahuje, prestane dávať zmysel a stráca sa akýkoľvek benefit. Mali by sme preto zohľadniť, že dopady umenia sú hlboko prepojené so skutočnosťou, že ľudia v nich nachádzajú potešenie a zmysel.

Michaela Kučová: *Ako je to v prípade súčasného umenia, ktoré vie byť divácky náročné?*

Pier Luigi Sacco: Je to komplikovanejšie, keďže účelom súčasného umenia je v istom zmysle aj provokovať ľudí, nielen im prinášať pocit pohody. Niekedy je to práve naopak, súčasné umenie chce ľudí zneistiť či znepokojiť. Bolo by preto zaujímavé robiť analýzu dopadov na kvalitu života, v ktorej zohľadníme aj najnáročnejšie formy umeleckého vyjadrenia.

V prípade súčasného umenia, v ktorom ľuďom prinášame výzvy či isté znepokojenie, sa pravdepodobne v danom momente nebudú cítiť lepšie, skôr naopak. Avšak určité typy zážitkov generujú pozitívne dopady z dlhodobého hľadiska. V prípade súčasného umenia sa postupne učíme vyrovnávať sa s výzvami súčasného sveta, ktorý je komplexný, znepokojujúci, nezrozumiteľný. Mentálna otvorenosť, ktorá prichádza pri opakovanej skúsenosti so súčasným umením, sa môže stať benefitom pre duševné zdravie.

Michaela Kučová: *Aký je rozdiel v dopadoch pasívnej a aktívnej kultúrnej participácie?*

Pier Luigi Sacco: Koncept pasívnej participácie, akokoľvek zvláštne to môže znieť, je v rámci našej kultúrnej histórie nedávny vynález. Po väčšinu dejín sme sa aktívne zapájali do každej umeleckej kultúrnej aktivity. Spomeňme si napríklad na ľudovú kultúru, tanec a spev – ľudia nesedia a nepočúvajú potichu, ale tancujú a spievajú. To je pre nás prirodzený spôsob kultúrnej participácie, jej štandardné nastavenie. Potom sme vyvinuli špeciálnu formu kultúrnej produkcie a zverili ju špecialistom – umelcom a umelkyniam. Mimochodom, umelecko ako sociálna inštitúcia je západný vynález a inovácia, ktorá bola exportovaná do celého sveta. Avšak nejde o prirodzený spôsob kultúrnej produkcie. Tým nekritizujem túto sociálnu inštitúciu, len jednoducho komentujem skutočnosť, že je to relatívne špecifická vec z kultúrnej a geografickej perspektívy, napriek tomu, že dnes už je rozšírená globálne. To znamená, že ľudia musia byť pre zapojenie sa do kultúrnych aktivít vzdelaní, musia sa naučiť, že nemajú počas koncertu sami spievať alebo pri predstavení tancovať. Pasívna participácia preto väčšinou zahŕňa nejakú formu zdržanlivosti, ľudia sa musia ovládať. Z tohto pohľadu to pre zdravie ľudí nie je benefitom, keďže sebaovládanie znamená ovládnutie reakcií ako je pohyb či spev, ktoré sú z pohľadu duševného zdravia vo všeobecnosti veľmi prospešné.

Avšak jednoznačne vieme, že existujú aj benefity z pasívnej formy kultúrnej participácie. Mali by sme však do najväčšej možnej miery ľuďom umožniť aktívnu kultúrnu participáciu, pretože jej dopady sú omnoho väčšie. Je to preto, že kultúra a z nej plynúce zážitky boli úmyselne vytvorené tak, aby požívali k aktívnej účasti. Vďaka sociálnym médiám a mnohým ďalším spoločenským

zmenám sú dnes ľudia čoraz viac zvyknutí na to, že chcú byť vypočutí a nezostať len pasívnym publikom. Majú kanály a možnosti, ako vyjadriť svoj názor a podeliť sa oň. To znamená, že rastie význam nových foriem kultúrnej participácie aj v tvorbe súčasného umenia. Obzvlášť ma zaujíma napríklad experimentovanie súčasného umenia, v ktorom si umelecko nezachováva aktérsky monopol, situácie, v ktorých je vplyv distribuovaný medzi komunitami, ľuďmi, publikami. Myslím si, že budúcnosť umeleckého aktérstva je viac a viac spojená s touto schopnosťou mobilizovať aktívnu participáciu a umeleckú inteligenciu celých komunit a nielen vybraných jednotlivcov.

Michaela Kučová: *Spomínate množstvo zaujímavých výsledkov z výskumu dopadov umenia na zdravie. V akom štádiu sa aktuálne nachádza bádanie v tejto oblasti?*

Pier Luigi Sacco: Počet štúdií o vplyve umenia na duševné a telesné zdravie je obrovský. Avšak dlhodobo tento typ výskumov získaval malú pozornosť, vrátane u tých najprestížnejších medicínskych časopisov. Vo svete vedy pritom nie sú dôležité len zistené výsledky, ale aj to, kde ich publikujete. Publikovanie výsledkov v špičkových odborných časopisoch spraví obrovský rozdiel z pohľadu povedomia a podpory, ktorú takýto výskum získa. Takže dlhý čas tu máme veľmi aktívny výskum, ale malú viditeľnosť v najvýznamnejších vedeckých kruhoch. Toto sa dnes mení. Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) absolútne podporuje tento typ výskumu a s ich aktívnou spoluprácou bolo pre túto tému založených niekoľko výskumných centier po celom svete. Prináša to aj silný záujem z národných vlád či zdravotných systémov. Na začiatku budúceho roka je plánované publikovanie novej globálnej série výskumov zameraných na umenie a zdravie v jednom z najvýznamnejších vedeckých časopisov na svete, Lancet. Publikovaná séria ukáže syntézu výsledkov doterajšieho výskumu v oblasti umenia a zdravia. V momente, keď sa objaví v tomto časopise, hra sa zmení – je to veľká podpora a potvrdenie kvality, na základe čoho ľudia začínajú veci brať vážne. Dnes sa to už začína diať, ale stále v relatívne úzkych kruhoch. V momente, keď získame globálnu vedeckú pozornosť, som si istý, že príde vlna nových príležitostí tohto typu. Pravdepodobne sme teraz na úsvite novej éry uceleného výskumného úsilia a spoločenského uznania tejto témy. Vlastne sa to už aktuálne odohráva pri sociálnom predpisovaní,¹ ktoré si získalo veľa medzinárodnej pozornosti médií. Avšak zatiaľ je to v takej blahosklonnej atmosfére, kedy sa na predpisovanie nazerá ako na zaujímavý kuriozitu. Takýto prístup nevidíme napríklad v prípadoch, keď sa objaví nový liek, čo sprevádza len nadšenie a uznanie jeho významu. To nie je atmosféra, ktorá dnes sprevádza medializáciu sociálneho predpisovania a tému umenia a zdravia. Vedecká kredibilita a viditeľnosť v špičkových odborných časopisoch toto môže zmeniť, hoci si to bude vyžadovať čas.

Michaela Kučová: *Akú jedinečnú hodnotu vidíte práve v programoch sociálneho predpisovania, respektíve umenia na predpis?*

Pier Luigi Sacco: Sociálne predpisovanie je veľmi komplikované. Väčšina dnešného experimentovania sa zameriava na dizajnovanie efektívnych predpisovacích schém tak, aby zohľadňovali špecifické podmienky ľudí.² Nie je to teda tak, že sa vytvárajú predpisovacie schémy pre všet-

¹ Tzv. sociálne predpisovanie (*social prescribing*) je systém podpory zdravia, ktorý zohľadňuje širšie faktory vplyvajúce na duševné a telesné zdravie. Súčasťou liečby a prevencie ochorení sa tak prostredníctvom formálnych odporúčaní – „predpisov“ stávajú napríklad aj umelecké aktivity a návštevy kultúrnych inštitúcií.

² Programy sociálneho predpisovania umožňujú prostredníctvom „predpisu“ bezplatne využiť dostupné komunitné služby, napríklad aj ponuku kultúrnych a umeleckých inštitúcií. Jednotlivé schémy a postupy sa líšia podľa lokálnych podmienok, štandardne však umožňujú, na základe predpisu od všeobecnej lekárky, psychiatri či sociálneho pracovníka, ako súčasť liečby a prevencie využiť jednorazovú alebo pravidelnú aktivitu s dopadom na psychické či fyzické zdravie.

kých a na všetko. Môžete vytvoriť sociálne predpisovanie pre konkrétnu skupinu so špecifickým účelom. Napríklad dnes v Taliansku experimentujeme s Alzheimerovou chorobou a národným archívom. Problém tohto pacientstva je postupný úpadok krátkodobej pamäti, kvôli čomu nie je schopné adekvátneho sociálneho fungovania. To sa dotýka aj ich rodín, pre ktoré sa títo ľudia stávajú len objektom starostlivosti, menej subjektom v zmysle ľudskej bytosti s pocitmi a vlastnými úmyslami. V Modene sme v rámci pilotného projektu pozvali pacientstvo s Alzheimerovou chorobou a ich rodiny, aby si v miestnom štátnom archíve vytvorili takzvané pamäťové skrinky. Priniesli si objekty, ktoré pre nich sú nejakým spôsobom významné a vytvorením vlastných pamäťových skriniek sa napojili na životné udalosti spojené s vybranými predmetmi. Zúčastnené rodiny zostali prekvapené a naozaj dojaté, že hoci ich príbuzní strácajú krátkodobú pamäť, stále majú množstvo vedomostí o ich dlhodobých zážitkoch a emóciách. Ten účinok bol obrovský. Jeden z prvých problémov pri tomto type pacienstva je totiž depresia v okolitej rodine. Ak sa staráte o človeka s Alzheimerovou chorobou, stávate sa depresívnejším a následne aj imunitne oslabeným, takže významným výsledkom je aj celorodinný zdravotný benefit. Skúmame tiež, ako sa pacientstvu spomaľuje kognitívny úpadok a zlepšuje celkový zdravotný stav.

Toto je príklad predpisovania umenia, ktorý má špecifický účel, špecifické indikátory úspechu a konkrétne ciele vo vybranej populácii. Vieme si predstaviť predpisovacie schémy, ktoré majú široký záber, ale väčšina dnes dostupného výskumu sa zameriava na adresovanie podpory vo vzťahu k jednému konkrétnemu problému Zároveň sa dnes v tejto oblasti toľko experimentuje, že si viem predstaviť, že o niekoľko rokov budeme mať k dispozícii široký repertoár veľmi nápomocnej metodológie predpisovania umenia.

Michaela Kučová: *Ako vnímate prínos samotného systému predpisovania? Pýtam sa najmä s ohľadom na to, že práve predpis môže byť jedným z nástrojov, ako zaručiť široký prístup ku kultúre a kultúrnym právam.*

Pier Luigi Sacco: Rozšírenie prístupu ku kultúre je absolútna priorita. Ľudia, ktorí môžu najviac prosperovať z tohto typu zážitkov, sú ľudia, ktorí sú viac ohrození, ľudia s kritickými sociálnymi, ekonomickými či vzdelávacími podmienkami. Čiže je to naopak, než to, čomu viac či menej explicitne zvykneme veriť, že kultúra má dopad len na ľudí, ktorí sú už edukovaní. Ale to sú väčšinou ľudia s množstvom ekonomických a sociálnych privilégií, čiže majú väčšinu zdrojov, ktoré potrebujú na prístup ku kultúre a umeniu, aj bez ich predpisovania. Skutočným problémom sú ľudia, ktorí by takýto prístup bez predpisovania nemali. Takže dnes je naozaj dôležité zasiahnuť širší okruh ľudí, ktorí sú najviac znevýhodnení.

Naše experimenty taktiež ukazujú, že benefity pre túto skupinu sú obrovské. Napríklad sme realizovali randomizovanú kontrolovanú štúdiu v Keni, kde adolescentná populácia trpí závažnými depresívnymi symptómami a žije v sociálnom kontexte, kde sú veľmi bežné nedostatok vzdelania, násilie a traumatizácia. Problém je tiež, že Keňa má jedného psychiatra/psychiatricku na milión obyvateľov, takže aj možnosť tradičnej terapie je v tomto kontexte prakticky nulová. S miestnym psychiatrickým tímom sme experimentovali s piatimi hodinami špecifického protokolu aktívnej kultúrnej participácie a zistili sme, že len týchto päť hodín bolo schopných štatisticky významne znížiť úroveň depresívnych symptómov. Toto je niečo, čo by nebolo možné

dosiahnuť farmakologickou intervenciou, ktorá by zaberala omnoho viac času a nemusela by mať nevyhnutne porovnateľné výsledky. A čo bolo ešte prekvapivejšie, tento výsledok bol stabilný aj po uplynutí jedného mesiaca. To znamená, že dnes máme neuveriteľné možnosti riešenia obrovských problémov v najodkázanejších častiach sveta prostredníctvom takýchto typov intervencií.

Samozrejme, nehovorím, že to je zázračná pilulka. Päť hodín môže byť prospešných, ale potrebujeme týmto deťom ponúknuť systematickejší program. Som však presvedčený, že tieto intervencie, ktoré sú prakticky beznákladové, môžu byť nesmierne prospešné, obzvlášť v populáciách, pre ktoré prakticky neexistujú alternatívne prístupy ku kultúre a umeniu. Toto je skutočne revolučné. V istom zmysle tak dnes sociálne predpisovanie ide ruka v ruku so sociálnou spravodlivosťou a prístupom ku kultúre. Je dôležité zdôrazniť práve tento aspekt, lebo inak si ľudia myslia, že umenie je len pre privilegovaných, a to vôbec nie je pravda.

Michaela Kučová: *Máte nejaké odporúčania pre kultúrne inštitúcie či umelkyne a umelcov, ako s týmto potenciálom umenia pracovať a rozvíjať ho?*

Pier Luigi Sacco: Začať treba v malom s pilotnými projektami. Tieto veci si vyžadujú skúsenosť, nemôžete len tak začať improvizovať, pretože improvizované programy v oblasti umenia a zdravia môžu byť aj nebezpečné. Ak sa na ľudí s kritickým zdravotným stavom obraciate nepremyslene, nepomáhate im a diskreditujete schopnosť takýchto intervencií prinášať úžitok. Takže by som odporučal nájsť niekoho s potrebnými skúsenosťami a vedomosťami v danej oblasti a začať s malými experimentami na získanie potrebných skúseností a zároveň aj zistenie, či je to naozaj v súlade s vašou misiou. V mnohých prípadoch sa takéto experimenty odohrávajúce sa po celom svete ukážu ako veľmi úspešné, ľudia sa poučia z chýb a rozvíjajú skvelé programy. Tiež by som rád povedal, že je to pre umelectvo obrovská príležitosť. Môže to byť skvelým poľom pre inšpiráciu a experimentovanie so svojou umeleckou praxou. Niekedy stretnutie s týmito závažnými životnými situáciami môže zásadne posilniť dôvody, prečo sa venujete práve umeniu. To sa vzťahuje aj na inštitúcie. Takže nepovažujte to len za trend, ktorý treba využiť, lebo o tom teraz každý hovorí. Považujte to za skvelú príležitosť rozšíriť svoju misiu v najautentickejšom zmysle v tom, čo vás skutočne zaujíma. Prečo je kultúra pre ľudí dôležitá? Prečo jej venujeme toľko času a úsilia? Môže to byť povzbudivá skúsenosť nielen pre participujúcich ľudí, ale aj pre samotné inštitúcie.

Michaela Kučová (*1988) je absolventkou umenovedných štúdií na Masarykovej univerzite v Brne. Pôsobí ako kultúrna manažérka a publicistka, dlhodobo sa zaujíma o rodovú rovnosť a kultúrne práva.

mi.kucova@gmail.com